

EESTI KEELE VERBIKESKSED PÜSIÜHENDID TEKSTIKORPUSES

KADRI MUISCHNEK

Annotatsioon. Käesolev artikkel kirjeldab verbikesksete püsiühendite käitumist kolmesaja tuhande sõna suuruses tekstikorpuses, püüdes vastata kahele küsimusele. Esiteks – millised püsiühendid on sagedased kirjalikus tekstis. Ja teiseks – millised on verbikesksete püsiühendite käändsõnaliste komponentide varieerumise peamised vormid ja võimalikud põhjused. Artikli põhirõhk on teisel küsimusel.*

Võtmesõnad: fraseoloogia, morfosüntaks, statistika

1. Milliseid püsiühendeid on korpuses märgendatud ja analüüsitud?

Artiklis analüüsitakse verbist ja noomenist või noomeni- või adpositsiooni-fraasist koosnevaid püsiühendeid. Korpuses esinenud sellised väljendid on analüüsiks jagatud nelja rühma. Kõige kivinenumast ja idiomaatilisemast alustades on need järgmised: 1) läbipaistmatu idiomaatiline ühend; 2) läbipaistev idiomaatiline ühend; 3) tugiverbiühend ja 4) kollokatsioon. Nendest püsiühendite rühmadest on käesolevas artiklis põhirõhk kolmel esimesel tüübil – idiomaatilistel ühenditel ja tugiverbiühendil.

Eesti grammatikatraditsioonis on lauses predikaadina toimida või-vaid idioome traditsiooniliselt nimetatud väljendverbideks (Rätsep 1978: 25, EKG II: 20). Idioome on tüüpiliselt nimetatud jagunematuteks (mittekompositsioonilisteks) püsiühenditeks (nt Everaert jt 1995, Schenk 1995, Fleischer 1997, Häkkinen 2000), mille all on mõeldud seda, et kõnealune sõnaühend on kivilinenud, leksikaliseerunud mingi kindla tähenduse väljendamiseks, kusjuures see tähendus ei ole sõnaühendi komponentide tähenduste summa. Tähendus on ühendil kui tervikul, mistõttu saab kogu ühendit pidada minimaalseks semantiliseks üksuseks (nt Cruse 1986: 37).

* Artikli valmimist on osaliselt toetanud ETF grandiga nr 5787.

Idioome jagatakse läbipaistmatuteks (nt *laseb jalga, peab lugu, saab vatti, tuleb toime*) ja läbipaistvateks (nt *laseb mingi ettevõtmise põhja, võtab sõna, valib mingi tee, püsib sadulas, miski jätab kellegi külmaks*) selle põhjal, kas keelekasutaja on võimeline ühendit mõistma ilma seda eelnevalt vormi-tähenduse paarina omandamata või mitte. Läbipaistvate ja läbipaistmatute idioomide vaheline piir ei ole are ja erineb keelekasutajati.

Jagunematusena on põhjendatud paljude idioomide süntaktilist jäikust, st nende võimetust kombineeruda grammatiliste kategooriatega, mis nende süntaktilise kuju ja nende komponentide morfosüntaktilise kuuluvuse alusel peaksid võimalikud olema. Nt peaks inglise keele puhul olema võimalik verbist ja tema objektist koosnevast fraasist moodustada passiivi, kuid paljude idioomide puhul (sellealases kirjanduses aina korratav valvenäide on *kick the bucket* 'surema') pole see võimalik. Marja Nenonen (2002: 69 jj) on näidanud, et soome keeles on selliseid piiranguid palju vähem ja nad ei moodusta sellist süstemaatilist hierarhiat, nagu on inglise keele kohta väitnud Bruce Fraser (1970).¹ Ka eesti keeles saab idiomaatiline verbikeskne püsiühend enamasti kombineeruda kõigi verbi muutekategooriatega (näited 1–8), kuid prototüüpse väljendverbi käändsõnaline komponent ei kombineeru arvukategooriaga vabalt (9), ei allu objekti käändevahelduse reeglitele (10), samuti ei saa käändsõnalist komponenti modifitseerida (11) ega relativeerida (12) (vt ka Muischnek 2004).

- (1) Ja kui saadakse aru, et see ei olnudki nali, siis ..²
- (2) Mul on väga kahju, et sellest on valesti aru saadud.
- (3) Nad ei paista aru saavat, et ..
- (4) Temast ei saadavat õieti aru.
- (5) Kui ma sellest aru saaksin, ..
- (6) Kui .., ei saaks Euroopa meist aru ega ..
- (7) .. siis saagu ta oma eksisammust aru ..
- (8) Ärgu laululava personal meist valesti aru saagu ..

¹ Fraseri hierarhiat on kritiseeritud ka inglise keele seisukohalt, nt Newmeyer 1974 jpt.

² Näited pärinevad püsiühendite suhtes märgendatud korpusest (vt kirjeldust osas 2) ja TÜ segakorpuse Postimehe korpusest (<http://www.cl.ut.ee/korpused/segakorpus/postimees/> (22.03.2006)). Tärnikesega tähistatud nn vastunäited on autori konstrueeritud.

- (9) *Nad said kõigest arud/arusid.
 (10) *Lõpuks ometi sain ma aru [GEN].
 (11) *Sain loetust head aru.
 (12) *Aru, mille ma loetust sain, oli ..

Erandiks on siin eitavad püsiühendid, mis jaatavas kõnes ei esine, nt *lausu/kosta/ütle musta ega valget, ei usu oma kõrvu, ei mahu pähe* jt. Kuid see piirang pole sugugi absoluutne, nagu näha näitest (13).

- (13) Ainus idee, mis neile hetkel pähe näib mahtuvat, on ..

Idioomi on defineeritud laiemalt ja kitsamalt. Eesti keeleteaduses võiks kitsa lähenemise näitena tuua Asta Õimu määratluse „Fraseoloogiasõnaraamatu” sissejuhatastest (1993: 5): „[idioon on] tänapäeva keelekasutuse seisukohalt motiveerimata sisuga tardunud väljend.” Selle järgi on idioomid ainult läbipaistmatud püsiühendid. Laiema lähenemise näiteks sobib EKSS-i definitsioon: „püsiühend, mille kogutähendus ei tulene ühendit moodustavate osade tähendussummast; sõna-sõnalt teise keelde mittetõlgitav püsiühend.” (EKSS 1: 8). Käesoleva artikli aluseks olnud materjali liigitades on idioomi piiri muude ühenditega tõmmatud pigem EKSS-i vaimus. Nagu öeldud, on idiomaatilised ühendid jagatud kaheks: läbipaistmatud idioomid ja läbipaistvad idioomid, mille hulka on arvatud ka sellised ühendid, kus ülekandelise tähendusega on ainult üks ühendi komponent (*viina viskama*). Seega on osa piiratud kollokatsioonidest (st ühenditest, mille üks komponent on kollokatsioonispetsiifilise tähendusega, vt nt Jaanits 2004: 13–14) siin arvatud läbipaistvate idiomaatiliste ühendite hulka.

Tugiverbiühendiks nimetatakse siin sellist verbist ja noomenist või noomenifraasist koosnevat struktuuri, mille tähenduse annab noomen(i-fraas) ja verbi osaks on jäänud ainult grammatilised funktsioonid: väljendada aega, isikut, tegumoodi jms ja siduda tegevust väljendavat noomenit, mis semantiliselt on lauses predikaadiks, muude osalistega selles lauses.³ Tüüpiliselt on tegevust väljendav noomen formaalselt objekti positsioonis (*teeb tööd, annab tõuke, peab kõne*), harvem muu argumenti positsioonis (*jõuab järeldusele*).

Kollokatsioonidena on siin mõistetud ühendeid, milles nende komponendid esinevad oma põhitähendustes ja neid on mingi situatsiooni

³ Lähemalt vt Muischnek 2005.

väljendamisel tavaks koos kasutada, kusjuures see tava avaldub ka statistilise koosesinemisena (nt *esitab avalduse, annab kohtusse*).

2. Püsiühendid tekstikorpuses

Kirjeldatud püsiühendid on märgendatud umbes kolmesaja tuhandest sõnast koosnevas tekstikorpuses, mis koosneb enam-vähem võrdsetes osades ajalehtede, ilukirjanduse ja populaarteaduse tekstidest.⁴ Tekstides on märgendatud nii verbikesksete püsiühendite andmebaasis esinevad väljendid (andmebaasi kohta vt Kaalep, Muischnek 2003) kui ka sellised ühendid, mida analoogia alusel andmebaasiga võib pidada püsiühenditeks, kuid mida andmebaasis polnud, sest märgendamistöö üheks eesmärgiks oli ka andmebaasi täiendamine.

Käesolevas artiklis käsitletavaid verbist ja noomenist või noomeni- või adpositsioonifraasist koosnevaid püsiühendeid esines korpuses 3511 korral. Tabelites 1 ja 2 on kokku võetud nii kogu tekstikorpuse kui ka erinevate tekstiliikide sagedasimad püsiühendid.

Tabel 1. Tekstikorpuses vähemalt 10 korda esinevad verbikesksed püsiühendid

Püsiühend	Esinemisi korpuses	sellest ilu- kirjanduses	sellest aja- kirjanduses	sellest populaar- teaduses
<i>aru saama</i>	121	85	26	10
<i>end tundma</i>	31	19	7	5
<i>meelde tuletama</i>	28	15	8	5
<i>tööd tegema</i>	24	8	11	5
<i>võimalust andma</i>	23	4	14	5
<i>toime tulema</i>	23	9	9	5
<i>kätte saama</i>	23	9	9	5
<i>tähele panema</i>	22	17	1	4
<i>selgeks saama</i>	22	9	6	7
<i>ettepanekut tegema</i>	22	4	11	7

⁴ Suur tänu märgendajatele Raili Rimmelgale ja Liisi Poolile!

Püsiühend	Esinemisi korpuses	sellest ilu-kirjanduses	sellest aja-kirjanduses	sellest populaar-teaduses
<i>meelde tulema</i>	21	20	1	–
<i>endast kujutama</i>	20	5	3	12
<i>huvi tundma</i>	19	8	6	5
<i>tähelepanu pöörama</i>	18	5	5	8
<i>kasutusele võtma</i>	18	2	5	11
<i>küsimusele vastama</i>	16	1	12	3
<i>silmas pidama</i>	15	2	10	3
<i>õlgu kehitama</i>	14	13	1	–
<i>aega võtma</i>	14	4	6	4
<i>vaeva nägema</i>	13	6	3	4
<i>mõju avaldama</i>	13	3	2	8
<i>kirja panema</i>	13	7	1	5
<i>endale lubama</i>	13	4	5	4
<i>aset leidma</i>	13	3	4	6
<i>arvesse võtma</i>	13	3	4	6
<i>pähe tulema</i>	12	7	5	–
<i>muljet jätma</i>	12	7	5	–
<i>selgeks tegema</i>	11	7	3	1
<i>paika panema</i>	11	1	4	6
<i>osa võtma</i>	11	4	2	5
<i>kindlaks tegema</i>	11	1	3	7
<i>andeks andma</i>	11	9	1	1
<i>silma paistma</i>	10	4	4	2
<i>otsa vaatama</i>	10	10	–	–
<i>käsku andma</i>	10	4	4	2
<i>algust saama</i>	10	2	4	4

Tabel 2. Ilukirjandus-, ajakirjandus- ja populaarteadustekstides vähemalt 6 korda esinevad verbikesksed püsiühendid

Ilukirjandus	Ajakirjandus	Populaarteadus
<i>aru saama</i> (85)	<i>aru saama</i> (26)	<i>endast kujutama</i> (12)
<i>meelde tulema</i> (20)	<i>võimalust andma</i> (14)	<i>kasutusele võtma</i> (11)
<i>end tundma</i> (19)	<i>küsimusele vastama</i> (12)	<i>aru saama</i> (10)
<i>tähele panema</i> (17)	<i>tööd tegema</i> (11)	<i>tähelepanu pöörama</i> (8)
<i>meelde tuletama</i> (15)	<i>ettepanekut tegema</i> (11)	<i>mõju avaldama</i> (8)
<i>õlgu kehitama</i> (13)	<i>silmas pidama</i> (10)	<i>teoks saama</i> (7)
<i>otsa vaatama</i> (10)	<i>toime tulema</i> (9)	<i>selgeks saama</i> (7)
<i>toime tulema</i> (9)	<i>kätte saama</i> (9)	<i>kindlaks tegema</i> (7)
<i>selgeks saama</i> (9)	<i>meelde tuletama</i> (8)	<i>ettepanekut tegema</i> (7)
<i>kätte saama</i> (9)	<i>lepingut sõlmima</i> (8)	<i>alust panema</i> (7)
<i>andeks andma</i> (9)	<i>hinda tõstma</i> (8)	<i>vajalikuks pidama</i> (6)
<i>tööd tegema</i> (8)	<i>survet avaldama</i> (7)	<i>tulemusi andma</i> (6)
<i>juttu ajama</i> (8)	<i>end tundma</i> (7)	<i>paika panema</i> (6)
<i>huvi tundma</i> (8)	<i>tõele vastama</i> (6)	<i>kindlaks määrama</i> (6)
<i>sõna lausuma</i> (7)	<i>selgeks saama</i> (6)	<i>aset leidma</i> (6)
<i>selgeks tegema</i> (7)	<i>läbirääkimisi pidama</i> (6)	<i>arvesse võtma</i> (6)
<i>pähe tulema</i> (7)	<i>huvi tundma</i> (6)	
<i>pead raputama</i> (7)	<i>aega võtma</i> (6)	
<i>nägu tegema</i> (7)		
<i>muljet jätma</i> (7)		
<i>meelde jääma</i> (7)		
<i>külla tulema</i> (7)		
<i>kirja panema</i> (7)		
<i>vaeva nägema</i> (6)		
<i>sõna võtma</i> (6)		
<i>rõõmu tundma</i> (6)		
<i>kätte jõudma</i> (6)		

Ilukirjandus	Ajakirjandus	Populaarteadus
<i>käega lööma</i> (6)		
<i>hinge tõmbama</i> (6)		
<i>haiget tegema</i> (6)		
<i>andeks paluma</i> (6)		

Nendest tabelitest nähtub, et ootuspäraselt kasutatakse ilukirjanduses rohkem püsiühendeid kui teistes tekstiliikides. Ka paistab tabelitest 1 ja 2, et vaadeldud kolmes tekstiliigis kasutatakse veidi erinevaid verbikeskseid püsiühendeid. Mõni ilukirjandustekstide toel sagedusloendis kõrge koha saavutanud püsiühend – *meelde tulema*, *õlgu kehitama*, *andeks andma*, *otsa vaatama* – esineb muudes tekstiliikides marginaalselt. Ilu- ja ajakirjandustekstide sagedasim ühend on küll sama – *aru saama* – ja see on üsna sagedusloendi tipus ka populaarteadustekstides. Kuid ilmeka näitena esineb ilukirjanduse sageduselt neljas ühend – *tähele panema* – vaid ühel korral ajalehtedes, kus kiputakse rohkem kasutama selle nominalisatsiooni väljendites *tähelepanu pöörama*, *tähelepanu juhtima*, *tähelepanu pälvima*, *tähelepanu äratama*, *tähelepanu väärima* ja *tähelepanu nõudma*.

2.1. hapax legomena

Püsiühendite suhtes märgendatud korpuses esineb verbikesksetest püsiühenditest tervelt 68% seal ainult üks kord (ükskõik millises allkorpuses), ilukirjanduses eraldivõetuna on see protsent 73, ajalehtedes 80 ja populaarteaduses 78. See on keelestatistika universaal, nähtus, mida Arvo Krikmann on nimetanud *Zipfi needuseks*: „... pea igasugune vähegi suurem valim keele- või folklooriainest jaguneb pea igas suvalises lõikes, mis meid huvitada võiks, kontiinumiks või skaalaks, mille ühes otsas paikneb väike hulk ülisuure korduvusega üksusi, teises otsas väga suur hulk minimaalse (sagedamini üheainsa) korduvusega üksusi, ja nende vahel kontiinum keskmise korduvusega üksusi, mida endid on materjalis samuti keskmine hulk.” (Krikmann 2004: 115). Mingis tekstis vaid üks kord esinevaid sõnu tuntakse keelestatistikas nime all *hapax legomena* (nt Baayen 2001: 8). Kui tavaliselt statistilistes mudelites oletatakse, et andmed jaotuvad normaaljaotuse järgi (enamus andmeid koondub kesk-

mise väärtuse lähedale ja kõikumised keskmisest mõlemale poole on võrdsed), siis sõnasagedused niimoodi ei jaotu, neid iseloomustab harvade nähtuste suur hulk (inglise keeles *Large Number of Rare Events* (LNRE) (Baayen 2001: 51–57). Traditsioonilised statistilised mudelid käsitlevad juhtumeid, kus harvade nähtuste hulk on väike, kuid tekstikorpuses vaid üks kord esinevate sõnade hulk moodustab umbes poole (olenevalt keele tüübist 40–60%) korpuses esinevate sõnade hulgast. Teoreetiliselt peaks see omadus vaadeldava korpuse suurenedes lõpuks kaduma hakkama, aga Baayeni väitel (2001: 55) iseloomustab LNRE kõiki reaalseid tekstikogusid, ka sajast miljonist sõnast koosnevat *British National Corpus*'t.

Sõnapaaride problemaatikat käsitleb Baayen väga lühidalt, aga mainib ära nendele tüüpilise *hapax legomena* väga suure hulga. See on probleemiks ka sõnaühendite (kollokatsioonide) automaatsel tuvastamisel tekstis, nt mainitakse saksa keele verbist, noomenist ja adjektiivist koosnevate kolmikute tuvastamist kirjeldavas artiklis, et 70% kolmikutest esinesid töödeldud korpuses vaid korra (Zinsmeister ja Heid 2003: 95).

3. Verbikesksete püsiühendite varieerumine korpuses

Tööhüpoteesiks on, et korpuses märgendatud püsiühendite rühmadest (läbipaistmatu idioom, läbipaistev idioom, tugiverbiühend ja kollokatsioon) on läbipaistmatu idioom kõige kivinenud, läbipaistev idioom vähem kivinenud, kuid siiski vähem varieerumisaldis kui tugiverbiühend ja kollokatsiooniline ühend. Kivinemise all mõeldakse siin püsiühendi nominaalse komponendi tardumist kindlasse vormi ja tema atribuutidega laiendamise võimatust (vt näiteid 9–12), mille põhjuseks peetakse üldiselt asjaolu, et sellel nominaalsel komponendil pole oma tähendust, vaid tähendus on idiomaatilisel ühendil kui tervikul (idioom on jagunematu ehk mittekompositsiooniline).

Ühest huvitavast idioomi olemust selgitada püüdvast ja idioomi varieerumist võimaldavaid tegureid otsivast teooriast tuleb juttu järgmises alaosas. Edasi kirjeldatakse verbikeskse püsiühendi nominaalse komponendi varieerumist analüüsitud korpuses. Alaosas 3.2. vaadeldakse verbikeskse püsiühendi käändsõnalise komponendi laiendamist atribuudiga, alaosas 3.3. selle varieerumist arvus ning alaosas 3.4. varieerumist käändes. Keskendutakse idiomaatilise ühendi (läbipaistmatu ja läbipaistva) ja tugiverbiühendi nominaalse komponendi varieerumisele.

3.1. Kas iga idioom ikka on minimaalne semantiline üksus?

Sissejuhatuses oli juba juttu sellest, et idioomaatilise püsiühendi oluliseks tunnuseks peetakse tema jagunematust – selline ühend moodustab ühe minimaalse semantilise üksuse. Kuid Geoffrey Nunberg, Ivan A. Sag ja Thomas Wasow väidavad oma paljutsiteeritud artiklis „Idioomid” (1994), et enamus idioomaatilisi ühendeid on oma põhiolemuselt semantiliselt jagunevad (kompositsioonilised). Nad jagavad idioomid kaheks: idioomaatilisel kombineeruvad ühendid (*idiomatically combining expressions*) ehk idioomaatilised kombinatsioonid (*idiomatic combinations*) ja idioomaatilised fraasid (*idiomatic phrases*).⁵ Idioomaatiliseks kombinatsiooniks nimetavad nad ühendeid, mille igale osale vastab mingi osa idioomi tähendusest (*the parts of the idioms carry identifiable parts of their idiomatic meanings*), nt väljendi *pull the strings* ‘niite tõmbama, suhteid ära kasutama (sõna-sõnalt: nõõre tõmbama)’ puhul võib *nõõre* tõlgendada suhetena ja *tõmbamist* nende suhete ärakasutamisenä – nii ei käsitle nad idioomi enam ühe lahutamatu tervikväljendina, millel on oma tähendus, mis ei tulene tema osade tähendusest, vaid omal moel jaguneva ühendina, mille iga komponent annab oma, kuigi metafoorse panuse terviktähendusse. Jagunev (ehk kompositsiooniline) ei tähenda siinkohal seda, et keelekasutaja oskaks idioomaatilist fraasi moodustada, kui ta seda enne ei tea (nagu ta oskab moodustada tavalist fraasi), vaid pelgalt seda, et keelekasutaja oskab intuiitiivselt ühendada idioomaatilisel kombineeruva fraasi komponente tema tähenduse komponentidega.

Idioomaatilisteks fraasideks nimetavad Nunberg, Sag ja Wasow selliseid idioome, mille tähendust ei saa jagada nende komponentide vahel (*idiomatic interpretations cannot be distributed over their parts*), sellise ühendi näitena on ka neil toodud idioom *kick the bucket* ‘surema’. Autorid väidavad, et idioomide süntaktiline käitumine või morfosüntaktilise vabaduse aste on ennustatav nende semantilise analüüsi põhjal – siis selle põhjal, kas nad kuuluvad idioomaatilisel kombineeruvate ühendite või idioomaatiliste fraaside hulka. Piir nende ühendite vahel on ilmselt keele-

⁵ Need nimetused ei ole üldkasutatavateks saanud. Refereerijad, toetajad ja vastuvaidlejad kasutavad rohkem väljendeid *semantically compositional* või *semantically decomposable* idioomaatilisel kombineeruvate ühendite kohta ja *semantically uncompositional* või *semantically uncomposable* idioomaatiliste fraaside kohta.

kasutajati erinev. Siiski möönavad autorid, et küsimus, mis määrab selle, millised idioomid millisel süntaktilisel kujul saavad esineda, jääb ikka veel lõplikult vastamata. Aga vastust tuleb nende veendumuse kohaselt otsida idioomi komponentide vaheliste semantiliste suhete olemusest.

Käesolevas töös on idiomaatilisi ühendeid jagatud traditsioonilisel moel, läbipaistvateks ja läbipaistmatuteks. Läbipaistmatud idioomid on enamuses samas ka idiomaatilised fraasid, st semantiliselt jagunemata ühendid. Läbipaistvate idioomide hulgas on nii idiomaatilisel kombineeruvaid ühendeid kui ka idiomaatilisi fraase. Idiomaatilise fraasi näiteks sobiks läbipaistmatu idioom *lasi jalga* ‘põgenes’ ja läbipaistev idioom *võttis sõna* ‘kõneles’ ja idiomaatilisel kombineeruva ühendi näiteks läbipaistev idioom *laskis nina norgu*, mis tervikuna tähendab umbes ‘mossitama hakkama’ või ‘kurvaks muutuma’, kusjuures *laskis* vastab siin hakkamisele v muutumisele ja *nina norgu* vasteks oleks seisund, millesse siirdutakse – mossitamine, kurvameelsus.

Eesti keele materjali põhjal võib öelda, et läbipaistmatute idioomide (mis on enamuses semantiliselt jagunemata) nominaalne komponent tekstis ei varieeru. Läbipaistvate idioomide hulgas on nii semantiliselt jagunevaid kui ka semantiliselt jagunematuid. Esmapilgul on mõlemas rühmas nii varieeruvaid kui ka mittevarieeruvaid ühendeid. Kas semantiliselt jagunevate idioomide hulgas on tõesti rohkem varieerumist kui semantiliselt jagunematute hulgas, see tahab veel uurimist. Inglise keeles on semantilise jagunevuse ja varieeruvuse korrelatsiooni uurinud Susanne Riehemann (2001, nt tabel lk 131), kelle järeldus on, et varieeruvad nii semantiliselt jagunevad kui ka semantiliselt jagunemata idioomid, kuid esimesed tunduvad rohkem kui teised (varieerumine 27% vs. 3% korpuses esinemistest).

3.2. Käändsõnalise komponendi modifitseerimine atribuudiga

Võib arvata, et mida jagunematum on verbikeskne püsiühend, mida rohkem on tal „oma” tähendus, mis ei ole tema tähenduste summa, seda rohkem tuleb teda laiendada kui verbi ja tema koosseisus olevat noomenit eraldi modifitseerida ei saa. Idioomi koosseisu kuuluva noomeni modifitseerimise võimalikkusest järeldub, et sellel idioomi komponendil on mingisugune „oma” tähendus. Seega toetab väide idioomi komponenti-

de modifitseerimise võimalikkusest Nunbergi ja tema kaasautorite väidet osade idioomide semantilisest jagunevusest.

Seda väidet toetavad ka eesti keele korpuse andmed. Rõhuv enamus läbipaistmatuid idioome on semantiliselt jagunematus idioomaatilised fraasid. Läbipaistmatutest idioomidest väljendverbe, nt *aru saama* või *tähele panema*, on võimalik modifitseerida ainult tervikuna, adverbiaalidega (14). Läbipaistva idioomi, nt *vaeva nägema*, nominaalset komponenti on võimalik modifitseerida noomenina, atribuudiga (15).

(14) .. sellest tulenevalt ei pandud neid ka eriti tähele.

(15) Igapäevase vee nimel on näinud suurt vaeva kõik Vahemere kagurannikul elanud rahvad.

Märgendatud korpuses on formaalselt objekti positsioonis olevatest püsiühendi nominaalsetest komponentidest 28% modifitseeritud mingi atribuudiga. Püsiühendite liigiti on see protsent järgmine: kollokatsioonidest 25%, tugiverbiühenditest 45%, läbipaistvatest idioomaatilistest ühenditest 24%; läbipaistmatute idioomaatiliste ühendite nominaalseid komponente vaadeldud materjalis atribuutidega ei modifitseeritud.

Vormiliselt püsiühendi verbi objektiks olevate nominaalsete komponentide atribuutide täpsem jaotumine on esitatud tabelis 3. Tabel 4 esitab mitteobjekti positsioonis oleva nominaalse komponendi modifitseeritust, need protsendid on väiksemad kui objekti positsioonis olevate käändsõnaliste komponentide kohta käivad arvud.

Nominaalse komponendi modifitseeritusel paistab olevat seos selle komponendi totaalobjektina esinemise võimalusega. Seda vaadeldakse lähemalt osas 3.4.

Tabel 3. Objekti positsioonis oleva nominaalse komponendi modifitseerimine atribuudiga

Püsiühendi tüüp	Arv	sellest atribuudiga
kollokatsioon	697	173=25%
tugiverbiühend	553	230=42%
läbipaistev idioom	729	192=26%
läbipaistmatu idioom	196	0
Kokku	2175	595=27%

Tabel 4. Püsiühendi mitteobjekti positsioonis oleva nominaalse komponendi atribuudiga modifitseeritus

Püsiühendi tüüp	Arv	selest atribuudiga
kollokatsioon	504	66=13%
tugiverbiühend	73	2=3%
läbipaistev idioom	680	60=9%
läbipaistmatu idioom	79	0
Kokku	1336	128=10%

Atribuut idiomaatilistes ühendites

Tim Nicolas (1995) väidab, et kõigil verbist ja tema laiendist koosnevate idioomide nominaalsete komponentide modifitseerimise juhtudel modifitseeritakse tegelikult ühendit kui tervikut. Näidetes (16–17) see nii paisatab olevatki.

- (16) Mehed võtavad maast-madalast *suuremaid riske*. (= riskivad rohkem)
- (17) Nende ülesannete lahendamisel etendab väga olulist osa optika. (= optika on väga oluline)

Kuigi materjali analüüsid on raske tõmmata selget sisulist joont nominaalse komponendi ja tervikühendi modifitseerimise vahele, on vähemalt osa läbipaistva idioomi nominaalse komponendi laiendid kindlalt seostatavad just selle komponendi ja mitte ühendi kui tervikuga. Võtame näiteks ühendi *arveid klaarima*, millele „Fraseoloogiasõnaraamat” (Õim 1993) annab vasteks ‘kellelegi solvangu v halva teo eest tasuma v kätte maksma’. Selle ühendi nominaalset komponenti saab modifitseerida: klaaritakse *vanu arveid, poliitilisi arveid, juba Stalini ajast kujunenud arveid*. Osas 3.1. tutvustatud idioomide kui semantiliselt jagunevate ühendite teooria valguses on ühendi *arveid klaarima* näol tegemist idiomaatilisel kombineeruva fraasiga, mille komponente saab ühendada tema tähenduse komponentidega: *arved* on ‘solvang v halb tegu’ ja *klaarima* vasteks oleks ‘tasuma v kätte maksma’ Kuna selle idioomi käändsõnalisel komponendil on oma tähendus, on seda võimalik ka omaette üksusena laiendada atribuudiga. Juhul, kui on vaja modifitseerida ühendit kui tervikut, kasutatakse adverbiaali (18).

- (18) Aastal 1987. klaarisid venelased ja kanadalased omavahel nii veriselt arveid, et ..

Nominaalse komponendi modifitseeritavuse põhjal ei jagune püsiühendid mitte selgetesse rühmadesse, vaid, nagu keelenähtustele omane, on siingi olemas hajus üleminekuala. On ühendeid, mille nominaalsele komponendile on korpuses lisatud ainult selliseid atribuute, millel pole mingit erilist tähendust peale kas intensiivistava või, vastupidi, vähendava. Sellised on näidete (17–18) atribuudid ja sellised on enamus ühendi *muljet avaldama* noomeni *mulje* atribuute (19–22). Nende atribuutide kohta võib tõesti väita, et tegelikult modifitseerivad nad ühendit tervikuna.

- (19) .. ka tema avaldas mulle väga suurt muljet.
(20) .. avaldas nähtu politseinikele sügavat muljet.
(21) „40 kiri” avaldas rahvale tugevat muljet.
(22) Neiu on fotogeeniline, aga kui ta saunast tuleb, ei avalda ta minigil muljet.

Esimesel pilgul väljendiga *muljet avaldama* sünonüümse ühendi *muljet jätma* atribuudid on hoopis teistsugused – kannavad olulist infot.

- (23) Perioodi algul jätad endast äärmiselt lõbusa ja hoogsa inimese mulje.
(24) .. poodium, mis heledal foonil ja kirkas valguses jätab minimalistlikult steriilse mulje.

Väljendit *muljet jätma* saab modifitseerida ka viisil, mida ühendi *muljet avaldama* puhul kasutada ei saa – järeltribuudi ja kõrvallause abil. Järeltribuut on (vaadeldud näidetes) alati noomenifraas elatiivis (25) ja kõrvallause on *et-* või *nagu-*lause (26–27).

- (25) Teose lõpus ta jätab mulje *enda kokkuvarisemisest* ..
(26) .. valitsus püüabki jätta muljet, *et tegeleb sellega*.
(27) .. kõik jätab sellise mulje, *nagu oleks naine ust paugutades teise mehe juurde läinud*.

Atribuut tugiverbiühendites

Tabelist 3 paistab, et nominaalse komponendi modifitseerituse protsent on suurim tugiverbiühendite puhul. Võrreldes enam-vähem sama tähendust kandva verbiga, saab tugiverbiühendi koosseisus olevat tegevust väljendavat noomenit rohkem või täpsemini laiendada, nt (28).

- (28) Ja kui raha käes oli, tegi K *kolm vale laristamisotsust*.
Vrd ? .. K otsustas kolm korda valesti laristada.

Tugiverbiühendi atribuudid laiendavad eesti keeles tüüpiliselt ühendit kui tervikut, näidates kas tegevuse viisi või laadi (29–30) või intensiivistas ühendiga väljendatut (31). Nominalisatsioonile omaselt väljendatakse ka tugiverbiühendis tegevuse objekte mh genitiivse või *da*-infinitiivse atribuudiga tegevust väljendava noomeni juures (32–33).

- (29) Ettevõtte juhtkond andis lähemaid selgitusi. (= selgitas lähemalt)
(30) Riigitöötaja pidas *Teliat* ülistava kõne. (= kõneles ülistavalt)
(31) Liit avaldas *suurt mõju* ka Wilhelm II-le.
(32) Tegin õnnetusjuhtumite analüüsi. (= analüüsisin õnnetusjuhtumeid)
(33) Soome tegi *otsuse peatada tuumaenergeetika arendamine*. (= otsustas peatada)

Enim tunduvad ainult nominaalset komponenti laiendavat kinnistunud ühendites esinevad täiendid, nt *annab uusi võimalusi, teeb täiendavaid kulutusi, teeb omad järeldused*.

3.3. Varieerumine arvus

Tabel 5. Püsiühendi objekti positsioonis oleva nominaalse komponendi arv korpuses

Püsiühendi tüüp	ainsus	mitmus	Kokku
kollokatsioon	565	132=19%	697
tugiverbiühend	382	130=25%	512
läbipaistev idioom	665	105=14%	770
läbipaistmatu idioom	196	0	196
Kokku	1808	267=15%	2175

Tabel 6. Püsiühendi mitteobjekti positsioonis oleva nominaalse komponendi arv korpuses

Püsiühendi tüüp	ainsus	mitmus	Kokku
kollokatsioon	493	11=2%	504
tugiverbiühend	72	1=1%	73
läbipaistev idioom	650	30=4%	680
läbipaistmatu idioom	79	0	79
Kokku	1294	42=3%	1336

Tabelid 5 ja 6 esitavad püsiühendi nominaalse komponendi kombineerumist arvukategooriaga korpuses. Noomeni mitmuses esinemisel võib olla kaks põhjust. Esiteks võib noomen selle püsiühendi koosseisus olla prototüüpelt ainsuslik, aga tekstis olla kasutatud mitmuses, nt võib idioomaatiline ühend *pead murdma* esineda tekstis ka kujul *murdsid päid*. Teiseks võib noomen olla mitmuslik juba püsiühendi prototüüpsel kujul, nt ühendis *käib kellegi jälgedes*. Prototüüpselt kujust saab rääkida eelkõige idioomaatiliste ühendite puhul, millele on omane suurem vormijäikus kui tugiverbiühenditele ja kollokatsioonidele.

Tabelites 5 ja 6 ei ole eristatud prototüüpset ja variatiivset mitmust, kokku on loetud lihtsalt korpuses märgendatud püsiühendite ainsuslikud ja mitmuslikud nominaalsed komponendid.

Nagu nendest tabelitest näha, on mitteobjekti positsioonis olev nominaalne komponent mitmuses vaid 3% esinemistest, samas on objekti positsioonis olev nominaalne komponent mitmuses 15% esinemistest. Ka atribuudiga modifitseeritakse mitteobjekti positsioonis olevat nominaalset komponenti tunduvalt vähem, kui objekti positsioonis olevat (vastavalt 10% ja 27%, vt tabelid 3 ja 4). Mitteobjekti positsioonis oleva nominaalse komponendi vähest mitmuslikkust saab seletada asjaoluga, et viimane väljendab sageli seisundit, millesse satutakse (*hoogu sattuma, mõttesse vajuma, esiplaanile tõusma*) või milles ollakse (*sadulas püsima, savijalgadel seisma*) ning olukorda või seisundit käsitletakse pigem loendamatu aine kui loendatava asjana.

Arvukategooria idiomaatilistes ühendites

Idiomaatilise ühendi nominaalne komponent on ühendi prototüüpsel kujul kindlas arvus – kas ainsuses (nt *tõmbab hinge, peab silmas*) või mitmuses (*jääb jalgu, klaarib arveid, avab kellegi silmad*). Läbipaistmatu idioomi nominaalne komponent analüüsitud materjalis mitmuses ei esine. Läbipaistvate idiomaatiliste ühendite nominaalsetest komponentidest on mitmuslikud tüüpiliselt somaatilised sõnad – *kaotab närvid, haarab millelgi sarvist* jms.

Mitteobjekti positsioonis oleva mitmusliku nominaalse komponendi esinemistest on atribuudiga modifitseeritud keskmiselt pooled, mis on märkimisväärselt rohkem, kui see 10%, mis on mitteobjekti positsioonis oleva nominaalse komponendi atribuudiga modifitseerituse protsent arvu arvestamata. Mitmuse ja modifitseerituse seos on lihtne: nagu öeldud, on tüüpiliselt mitmuslikud somaatilised sõnad ja neid sisaldavate väljendite koosseisus on sageli obligatoorne tühik kogeja, tegevuse adressaadi jms jaoks, kes vormistatakse genitiivatribuudina vastavate kehaosade „omajaks” (34–36).

(34) .. pirukajagajad mängivad inimeste närvidel.

(35) Tema õlgadele langes kohustus hoolitseda kogu perekonna heaolu eest.

(36) Rasmuse silme ette kerkis šamaani foto.

Sellist varieerumist, mille puhul idiomaatilise ühendi nominaalne komponent esineb tekstides prototüüpselt kujust erinevas arvus, esines korpusese vähe, läbipaistmatute idiomaatiliste ühendite puhul üldse mitte. Ka läbipaistvate idiomaatiliste ühendite mitteobjekti positsioonis oleva nominaalne komponent ei esinenud korpusese kordagi mitteprototüüpsel kujul. Tekstides leidis ainult 20 objekti positsioonis olevat läbipaistva idiomaatilise ühendi nominaalset komponenti, mis esinesid mitteprototüüpses arvus, st olid korpusese teises arvus kui andmebaasis. Läbipaistvaid idiomaatilisi ühendeid oli korpusese kokku 770, arv varieerus järelikult vähem kui 3% neist.

Arvus varieerumise 20 näitest 19 olid andmebaasis ainsuses oleva nominaalse komponendi mitmusliku kasutuse kohta, nt andmebaasi väljend *lõhet lööma* esines korpusese kujul *lõhesid lööma* (37). Vaid üks näide oli prototüüpsel kujul mitmusliku noomeni ainsusliku kasutuse kohta (38): andmebaasis on väljend kujul *pinde välja ajama*.

- (37) Rahvuspoliitika lõi mitmeid lõhesid nende ja naaberrahvaste vahele.
- (38) Pärast Cho Oyul käimist saan ilmselt lahti kaheksast varbaküünest. Jõuludeni ajasisid varbad veel „pindu” välja.

Püsiühendi nominaalse komponendi prototüüpse arvu määramine ei ole alati lihtne. Läbipaistvate idioomaatiliste ühendite hulgas leidub selliseid ühendeid, mille nominaalne komponent võib olla nii ainsuses kui ka mitmuses ja nn prototüüpset arvu polegi, nt väljendid *kortsutab kulmu~kulme, teeb silma~silmi, heidab varju~varje, toob ohvri~ohvleid*. Predikaadina toimiva idioomaatilise ühendi nominaalne komponent võib ühilduda arvus subjektiga: *tema murrab pead* vs. *nemad murravad päid*.

Palju on selliseid ühendeid, mille nominaalne komponent võib esineda nii ainsuses kui ka mitmuses, läbipaistva idioomaatilise ühendi ja kollokatiivse ühendi piirimail. Nende väljendite nominaalseks komponendiks on abstraktne noomen, sageli deverbaal, nt *lootus, lahendus, võimalus, küsimus, kaotus*. Nii näiteks püsiühendite suhtes märgendatud korpuses *otsitakse* alati *lahendusi* (39) ja *leitakse lahendus* (40), kuid *otsitakse* ja *leitakse* nii *võimalus(t)* (41, 43) kui *võimalusi* (42, 44).⁶

- (39) Soome tööturul otsitakse uusi lahendusi.
- (40) Ta oli kindel, et Jeesus leiab mingi lahenduse.
- (41) Euroopa riigid on leidnud võimaluse oma pingutuste ühendamiseks ..
- (42) Me oleme leidnud võimalusi, kuidas muuta ka lühikeste tööotsade tegemine tasuvaks.
- (43) .. kes otsisid võimalust taaskehtestada oma võim kogu traditsioonilisel juutide asualal.
- (44) Tema lähemad kaaslased otsisid samal ajal võimalusi jalga lasta.

Tugiverbiühendi nominaalse komponendi arv

Tugiverbiühendis väljendavad verb ja noomen koos mingit (duratiivset) tegevust või (momentaanset) tegu, nt *teeb tööd, teeb hüppe, teeb vaatlusi, teeb otsuseid*, harva protsesse, nt *avaldab mõju*. Sellise ühendi nominaalse komponendi arv sõltub noomeni loendatavusest. Tüüpiliselt esi-

⁶ Käänderinevuste kohta vt osa 3.4.

tatakse ainesõnaga duratiivseid, ateelisi tegevusi (harva protsesse), mille puhul rõhk on tegevusel endal, mitte selle lõpp-punktil. Asjasõnaga saab väljendada kindla alguse ja lõpuga tegevusi või tegusid. Nii esineb väljend *teeb tööd* või *avaldab mõju* tekstides valdavalt ainsusliku nominaalse komponendiga olenemata tehtud töö või avaldatud mõju hulgast. Ühendi *teeb hüppe* noomen aga varieerub arvus vastavalt tegude, st hüpete hulgale.

Tugiverbiühendi nominaalse komponendi ainsuse-mitmuse varieerumise taga võib näha mitut tegurit. Nt väljendite *tegi otsuse* ja *tegi otsuseid* taga võib olla erinevus reaalses maailmas: lauses (45) osutatakse tugiverbiühendi noomeniga korduvale, habituaalsele tegevusele, aga lauses (46) ühele identifitseeritavale (referentsiaalsele) teole.

(45) Otsuseid tehti konsensusse põhimõttel ja see oli põhimõtteliselt uudne ühiskondlik kokkulepe.

(46) Hardi halastus kustus. Tulgu mis tuleb, tegi ta otsuse.

Mitmuse partitiivis noomen on selles mõttes võrdne ainesõnaga, et ta tähistab ebamäära, piiritlemata hulka. Lausetes *Puu all on õunu* ja *Katusel on lund* tähistavad nii asjasõna mitmuse partitiiv *õunu* kui ka ainesõna ainsuse partitiiv *lund* ebamäära hulka. Nii on ka näidetes (48) ja (50) juttu mingitest ebamäära lootustest ja võimalustest, ainsusliku noomeniga lausetes (47) ja (49) aga teatud kindlast lootusest pildile pääseda ja võimalusest reise ümber muuta. Nii et objekti definiitse-indefiniitse referendi vastandus, mida eesti keeles tüüpiliselt väljendatakse objektnoomeni käändega, väljendub siin ka ainsuse-mitmuse opositsioonina.

(47) Kui sa pole mõne meistriiuga klubi läheduses, ära hellita suurt lootust pildile pääsemiseks.

(48) Lootusi hellitada ei lubanud ka ekspertiisiakt.

(49) Petersoni sõnul antakse klientidele võimalus reise ümber muuta.

(50) Embrüonaalsed tüvirakud annavad väga palju uusi võimalusi.

Sageli ei ole siiski ainsuse-mitmuse vastandust võimalik taandada ühe- mitme, referentsiaalse-mittereferentsiaalse või definiitse-indefiniitse teo või tegevusjuhtumi vastandusele. Märgendatud korpus, peamiselt ajalehetekstides, leidus (kantseliitlike) tugiverbiühendeid, mille käändsõnalise komponendi mitmuse vormi kasutamine näib olevat leksikali-

seerunud, nt *esitab pretensioone, teeb korrektiive, tekitab probleeme, seab piiranguid, annab tunnistusi, kaitseb huve, esindab õigusi, teeb ettekirjutusi* jne.

3.4. Objekti positsioonis oleva nominaalse komponendi käändevaheldus

Suur osa verbikesksete püsiühendite käändsõnalistest komponentidest on vormiliselt verbi objektiks. Eesti keele objekti iseloomustab teadagi käändevaheldus vastavalt objekti käändevahelduse reeglitele. Märgendatud korpusel leidunud 3511 käändsõna(fraasi) ja nimisõna ühendite hulgas oli 2175 ehk 62% selliseid, kus käändsõna(fraas) oli (vormiliselt) verbi objektiks ja nendest omakorda 507 juhul ehk 23% oli tegemist totaalobjektiga. Tabel 7 esitab totaalse ja partsiaalse objekti osakaalu püsiühendi tüübiti ja tabel 8 nende objektide kombineerumist arvukategooriaga ja laiendatust atribuudiga.

Tabel 7. Totaalsed ja partsiaalsed objektid püsiühendites

Püsiühendi tüüp	Totaalobjekt		Partsiaalobjekt		Kokku
	arv	protsent objektide hulgast	arv	protsent objektide hulgast	
kollokatsioon	139	20%	558	80%	697
tugiverbiühend	167	33%	345	67%	512
läbipaistev idioom	200	26%	570	74%	770
läbipaistmatu idioom	0	0	196	100%	196
Kokku	506	23%	1669	77%	2175

„Eesti keele grammatika” (EKG II: 49–53) järgi oleneb objektivariandi (totaal- või partsiaalobjekt) valik jaatavas lauses kõigepealt aspektist: esiteks sellest, kas tegevus on piirivõimalusega (teeline) või piirivõimaluseta (ateeline). Totaalobjekt on võimalik ainult teelise verbi (aspektverbid ja perfektiihverbid) laiendina, mil objektivalikut mõjutavad lause aspekt ja objektieseme kvantitatiivne piiritletus või piiritlematus, kusjuures viimase sõna õigus on aspekti käes. Totaalobjekt on võimalik ainult siis, kui lause on piiritletud (perfektiivse) aspektiga ning objekt on kvanti-

Tabel 8. Püsiühendi objekti positsioonis oleva nominaalse komponendi arv ja atribuut

Püsiühendi tüüp	Ainsus				Mitmus			
	totaalobjekt		partsiaalobjekt		totaalobjekt		partsiaalobjekt	
	arv	sellest atr	arv	sellest atr	arv	sellest atr	arv	sellest atr
kollokatsioon	115	43=37%	450	94=21%	24	7=29%	108	29=27%
tugiverbiühend	196	92=59%	227	84=37%	12	5=42%	118	49=42%
läbipaistev idioom	132	58=44%	492	103=21%	27	9=33%	78	24=31%
läbipaistmatu idioom	0		196	0	0	0	0	0
Kokku	443	193=44%	1364	281=21%	63	21=33%	304	102=34%

tatiivselt piiritletud (ainsuses „asi”, mitmuses „komplekt”). Kui objekt-noomeniga tähistatu on „aine” (ainsuses) või „juhulik hulk” (mitmuses), siis saab objekt olla totaalne juhul, kui ta on määratud (definiitne) ja on tagatud täielik referentsiaalne identsus varem teadaolevaga (Metslang, Rajandi 1979: 42). Perfektiivne ehk piiritletud tegevus on tüüpiliselt selline, mis viib tulemuse või muutuseni. Piiritletud tegevuse all eristatakse eraldi resultatiivsust kui tegevuse tulemuslikkust ja perfektiivsust kitsamas mõttes kui lõpetatust (nt EKG II: 51).

Selles osas otsitaksegi vastust küsimusele, mis mõjutab objekti käändevaheldust püsiühendites. Kuna objekti markeerimata vorm on partitiivne ja kõik läbipaistmatute idiomaatiliste ühendite objektid on partsiaalsed, siis on põhitähelepanu küsimusel, mis võimaldab/soodustab totaalobjekti esinemist.

Lähemalt vaatluse all olevaid idiomaatiliste ühendite ja tugiverbiühendite objekti positsioonis olevaid nominaalseid komponente ühendeid ühendab asjaolu, et nad ei ole tegevusobjektiks, vaid kuuluvad mingil moel predikaadi koosseisu.

Objekti käändevaheldus idiomaatilistes ühendites

Eesti keele objekti markeerimata kuju on partsiaalne, ka püsiühendi objektilise komponendi põhikääne on partitiiv. Mida idiomaatilisem, kivi-enum on väljend, seda kindlamini on tema objektiline komponent partitiivi kivistunud (läbipaistmatutes idiomaatilistes ühendites totaalobjekti ei esine), nt väljendid *andis au*, *andis aru*, *andis nõu*, *andis märku*, *sai*

*armu, sai aru, sai asu, sai viga, võttis võimust, võttis malli, võttis osa, leidis aset, mille koosseisus olev objektnoomen on alati partsiaalne. Objektnoomen on nendes ühendite ainesõna (vrd *andsin talle vett, sain poest leiba*). Partitiivi valdavast kasutamist püsiühendites võib seletada ka sellega, et „fraseoloogiline partsiaalobjekt on kaotanud palju oma iseseisvast tähendusest ja on muutunud põhisõna tegevuse liiki määravaks täiendkomponendiks.” (Kont 1963: 69).*

Läbipaistvate idioomide puhul on umbes neljandik objektidest totaalsed. Korpuse materjalis kerkivad sagedastena esile kaks totaalobjekti võimaldamise viisi: rõhutatud resultatiivsuse väljendamine ja nominaalse komponendi modifitseerimine atribuudiga, seega siis kas tegevuse piiritletuks või objektnoomeni definiitseks muutmine.

Resultatiivsuse rõhutamiseks kasutatakse nn perfektiivsusadverbiaale, mis, lisades tegevusele seisundipiiri, võimaldavad totaalobjekti kasutamist ka selliste partitiivverbidega, nagu *rääkima, sõimama ja vahtima: rääkis augu pähe; rääkis suu puhtaks; sõimas näo täis; vahtis silmad peast*.

Natalia Vaiss on oma magistritöös juhtinud tähelepanu asjaolule, et „eesti keeles on märkimisväärselt suur hulk potentsiaalselt aspektilisi partitiivverbe, mis seostuvad üldjuhul vaid partitiivobjektiga ning väljendavad imperfektiivset tegevust, kuid vabade perfekteerivate määruste lisamisel saavad väljendada ka perfektiivset tegevust.” (Vaiss 2004: 71).

Osa selliseid idiomaatilisi ühendeid, nt *rääkis augu pähe, rääkis suu puhtaks, tõmbas kriipsu peale, seadis õigluse jalule* jt, esitavad tõesti perfektiivseid situatsioone, kuid teise osa, nt *hoidis kõrvad lahti, nuttis silmad peast* jt, puhul pole tegemist perfektiivse situatsiooniga, mida tõestab komitatiivis kestusmääruse lausesse lisamise võimatus lauses (53b).⁷

(51) See asjaolu tõmbas Riia konverentsi tulemustele kriipsu peale.

(52) See asjaolu tõmbas paari minutiga konverentsi tulemustele kriipsu peale.

(53) Nad hoidsid õiges kohas kõrvad lahti ja tähendasid idee üles ..

(53b) *Nad hoidsid paari minutiga kõrvad lahti ja tähendasid idee üles ..

⁷ Komitatiivne kestust märkiv ajaadverbiaal saab esineda ainult perfektiivse aspektiga lauses (EKG II: 26).

Muidugi saab perfektiivset situatsiooni väljendada võimaldavate sõnaühenditega esitada ka imperfektiivset situatsiooni – seda teeb nt lause (54).

- (54) Ma rääkisin talle kogu tee auku pähe ja lõpuks ta jäi enam-vähem nõusse ka.

Eesti keele tendents perfektiivset aspekti analüütiliste vahenditega rõhutada on teada (nt EKG II: 51, Kont 1963: 91–97, Erelt, Metslang 1998), võrdluses soome keelega on seda kirjeldanud Helena Sulkala (1996).

Mõne püsiühendi puhul (*hoidis kõrvad lahti, nuttis silmad peast, pani hambad varna* jt) võib ehk rääkida pseudoresultatiivsusest – tüüpilise resultatiivse väljendi mall (verb + objekt + tulemust või tulemuslikkust näitav resultatiivadverbiaal) tingib nendes väljendites totaalobjekti kasutamise ka situatsiooni tegelikust imperfektiivsusest hoolimata. Vaadeldud totaalobjekti ja resultatiivadverbiaaliga püsiühendid on vormitud sama malli järgi, kuigi semantilisel tasandil resultatiivsust ei pruugi olla. Samuti on moodustatud ka selliseid püsiühendeid, kus perfektiivsusadverbiaal (kõige sagedamini käändsõna translatiivis) on püsiühendi osa, totaalobjekt aga liitub ühendiga vabalt, nt *tõmbas kellegi haneks, jättis kellegi ilma hooleks* jne.

Leidub ka mõningaid sarnase malli järgi moodustatud ühendeid, kus objekt on partsiaalne, nagu *tegi aega parajaks, lõi aega surnuks*, mille puhul on tegemist rõhutatult imperfektiivse tegevusega (vrd perfektiivne *võttis aja maha*).

Teise rühma totaalobjektiga idiomaatilistest ühenditest moodustavad sellised, kus objekti modifitseerib atribuut (mis on tavaliselt ka püsiühendi osa), nt *tegi puhta töö, andis oma õnnistuse, leidsid ühise keele, andis rohelise tule, sai vaba tee*. Tabelist 8 on näha, et ainsuses totaalobjektidel on rohkem atribuute kui partsiaalobjektidel (44% vs. 21%). Mitmuses selline korrelatsioon atribuudi ja totaalsuse vahel puudub.

Objekti käänevaheldus tugiverbiühendites

Tugiverbiühendite puhul ei ole objektnoomeni referent mitte miski, millele verbiga väljendatud tegevus on suunatud, vaid objektnoomen esitab subjekti poolt sooritatavat tegevust (*tegi tööd, ajas juttu, tegi otsuse, sai alguse* jne). Objekti käänevahelduse võimalus ei sõltu mitte niivõrd verbi,

kuivõrd tegevust väljendava noomeni tähendusest – kas see tegevus on ateline (nt töötamine, vestlemine) või teeline (nt otsustamine, algamine). Kui objektiga väljendatav tegevus on ateline, on objekt alati partiaalne ja sarnaneb selles mõttes ainesõnaga (55). Kui objektiga väljendatav tegevus on teeline, otsustab tema käändevahelduse lause perfektivne/imperfektivne aspekt (56–57). Sündmus esitatakse ühe tervikuna, noomen käitub asjasõnana.

(55) Pühapäeval avaldas oma head mõju Jupiter.

(56) Pensionär tegi oma korteris remonti.

(57) Hädavajaliku remondi tegi mittetulundusühing Iseseisev Elu.

Selliste ateeliste tugiverbiühendite nagu *pidasid pidu*, ~ *pulmi*, ~ *sõda*, ~ *sidet*; *avaldas survet*, ~ *mõju*, ~ *arvamust*; *tegi tööd*, ~ *tõrjet*, jms puhul ei ole rõhk tegevuse lõpp-punktil, vaid tegevusel endal. Valdavalt esinevad sellised ühendid tekstis partiaalse objektiga. Totaalobjekti kasutamise ja perfektivse aspekti väljendamise teeb võimalikuks kas perfektivsusadverbiaali (58) või atribuudi (59) lisamine tegevust väljendavale noomenile. Nagu eelnevalt kirjeldatud, võimaldavad modifitseerimine ja rõhutatud resultatiivsuse väljendamine totaalobjekti ka läbipaistvate idioomide puhul.

(58) Kus pidasime eile alles peo maha!

(59) Inglismaa ja Prantsusmaa pidasid viimase omavahelise sõja ülemöödunud sajandil.

Tabelist 8 on näha, et ainsusliku totaalobjektiga tugiverbiühenditest on 59% modifitseeritud atribuudiga, partiaalobjektidest 37% – eksisteerib ka statistiline seos totaalobjekti võimaluse ja atribuudiga modifitseerituse vahel. Selline seos on olemas ainult ainsusliku noomeniga ühendites.

Mitmuslikest partiaalobjektidest oli juttu osas 3.3. Ka mitmuslik partiaalobjekt tugiverbiühendis väljendab imperfektivset aspekti. Mitmuslik noomen käitub objekti käändevahelduse suhtes sarnaselt ainesõnaga, st on ka piiritletud situatsiooni väljendavas lauses totaalne ainult juhul, kui objektnoomeni referent on määratud, st konkreetne, teadaolev või tekstis varem nimetatud. Mitmuslikke totaalobjekte on tugiverbiühendites suhteliselt vähe (9% mitmuslikest objektidest), vähemalt oli neid vähe püsiühendite suhtes märgendatud korpuses. Näidet (60) saab tõesti mõista nii, et tehti kõik vajalikud arvutused – objekt on definiitne ja aspekt

perfektiivne. Võrdluseks näide (61), mille puhul aspekt peaks olema samuti perfektiivne, aga vist mitte resultatiivne vaid terminatiivne, st tegevus on küll lõppenud, aga selle tulemuslikkus või tulemuse täielikkus pole oluline või on objektnoomen piiritlemata.

Sageli väljendatakse sellise totaalobjekti abil tulevikku (62–63). Selline tuleviku väljendamise strateegia on võimalik ka tavalise objekti puhul (EKG II: 52).

- (60) Selle tulemusena kadus käsitsitöö, mis varem nägi välja nii, et graafikutelt mõõdeti joonlauaga punktide vahelisi kaugusi ja seejärel tehti arvutused.
- (61) Kindlustusseltsid on Eesti Kindlustuse kohta teinud huvitavaid arvutusi.
- (62) Žürii vaatab suve jooksul vähemalt kord kõik kooliaiad läbi ja teeb kokkuvõtted sügisel pärast saagikoristust.
- (63) .. arendab ning toetab eratootjatele tuginevat ühistegevust, sh laenu ja hoiuühistuid ning seab tõkkesid töötajate monopoolsele hinnapoliitikale; .. [valimisprogrammist]

4. Kokkuvõtteid

Korpuse materjali põhjal saab väita, et tööhüpotees – mida läbipaistmatult idiomaatilisem mingi väljend on, seda vähem tema nominaalne komponent tekstides varieerub – üldjoontes kehtib. Läbipaistmatu idiomaatilise verbikeskse püsiühendi käändsõnaline komponent tekstis ei varieeru ja sarnaneb sellisena adverbi kui verbi juurde kuuluva muutumatu sõnaga. Püsiühendite käändsõnalistest komponentidest varieeruvad korpuses enim tugiverbiühendite omad.

Kui idiomaatilised ühendid muutuvad tekstides, alluvad nad tava grammatika reeglitele. Nii idiomaatilise ühendi kui ka tugiverbiühendi nominaalse komponendi arvu ja käände vaheldumise põhjused on üldjoontes samad, mis verbi „tavaliste” laiendite puhul.

Kirjandus

- Baayen, Harald 2001.** Word Frequency Distributions. (= Text, Speech and Language Technology Vol. 18.) Kluwer Academic Publishers.
- Cruse, Alan D. 1986.** Lexical Semantics. Cambridge: University Press.
- Erelt, Mati, Helle Metslang 1998.** Oma või võõras? („Muutuv keel”). – Keel ja Kirjandus 10, 657–668.
- EKG II** = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Tallinn.
- Everaert, Martin, Erik-Jan van der Linden, Andre Schenk, Rob Schreuder (eds.) 1995.** Introduction. – Idioms. Structural and Psychological Perspectives. Lawrence Erlbaum Associates, 1–14.
- Fleischer, Wolfgang 1982.** Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. VEB Bibliographisches Institut Leipzig.
- Fraser, Bruce 1970.** Idioms within a Transformational Grammar. – Foundations of Language 6, 22–42.
- Häkkinen, Kaisa 2000.** Idiomien määritelmä. – Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii = Juhlakirja Mauno Kosken 70-vuotispäivän kunniaksi. Åbo: Åbo Akademis tryckeri, 1–15.
- Jaanits, Kadri 2004.** Leksikaalsetest kollokatsioonidest eesti ja soome keeles. – Magistritöö võrguaadressil <http://ester.utlib.ee> (17.02.2006).
- Kaalep, Heiki-Jaan, Kadri Muischnek 2003.** Püsiühendite leidmine suurtest tekstikorpustest. – Toimiv keel I. Tõid rakenduslingvistika alalt. Toimetanud Margit Langemets, Heete Sakhai ja Maria-Maren Sepper. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 12.) Tallinna Pedagoogikaülikool, Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 101–118.
- Kont, Karl 1963.** Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeles. (= ENSV TA KKI uurimused XI.) Tallinn.
- Krikmann, Arvo 2004.** „Sai hea obaduse vastu obadust”. Lõomist ja peksmist märkivad väljendid eesti keeles. – Reetor 3. Eesti Kirjandusmuuseum. Folkloristika osakond. Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus. Tartu, 201 lk.
- Muischnek, Kadri 2004.** Verbi ja noomeni püsiühenditest eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 8, 574–589
- Muischnek, Kadri 2005.** Eesti keele tugiverbid ja nende mõju lause ehitusele. – Emakeele Seltsi aastaraamat 50 (2004), 11–38.
- Nenonen, Marja 2002.** Idiomit ja leksikko. Lausekeidiomien syntaktisia, semanttisia ja morfologisia piirteita suomen kielessä. (= Joensuu

Yliopiston humanistisia julkaisuja nr 29.) <http://cc.joensuu.fi/linguistics/mnenonen/Nenonen.pdf> (22.03.2006).

- Nicolas, Tim 1995.** Semantics of Idiom Modification. – Idioms. Structural and Psychological Perspectives. Ed. by Martin Everaert, Erik-Jan van der Linden, Andre Schenk, Rob Schreuder. Lawrence Erlbaum Associates, 233–252.
- Newmeyer, Frederick J. 1974.** The regularity of idiom behavior. – *Lingua* 34, 327–342.
- Nunberg, Geoffrey, Ivan A. Sag, Thomas Wasow 1994.** Idioms. – *Langue* 70/3, 491–538.
- Riehemann, Susanne 2001.** A Constructional Approach to Idioms and Word-Formation. – PhD dissertatsioon internetiaadressil <http://doors.stanford.edu/sr-diss.pdf> (11.04.2006).
- Rajandi, Henno, Helle Metslang 1979.** Määratud ja määramata objekt. ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Rätsep, Huno 1978.** Eesti keele lihtlause tüübid. Tallinn: Valgus.
- Schenk, André 1995.** The Syntactic Behavior of Idioms. – Idioms. Structural and Psychological Perspectives. Ed. by Martin Everaert, Erik-Jan van der Linden, Andre Schenk, Rob Schreuder. Lawrence Erlbaum Associates, 253–272.
- Zinsmeister, Heike, Ulrich Heid 2003.** Significant triples: Adjective+Noun+Verb Combinations. – Proceedings of Complex 2003, Budapest, 92–101.
- Vaiss, Natalia 2004.** Eesti keele aspekti väljendusvõimalusi vene keele taustal. Magistritöö. Käsikiri TÜ eesti keele õppetoolis.
- Õim, Asta 1993.** Fraseoloogiasõnaraamat. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.

Estonian Multi-Word Expressions in a Text Corpus

Kadri Muischnek

This article describes the use of Estonian multi-word expressions in a text corpus of 300,000 words. The article focuses on those multi-word expressions that consist of a verb and its complement(s) – the verb-phrase multi-word expressions. The article seeks answers to the following questions: 1) what kind of multi-word expressions are frequent in the written text, and 2) what types of variation of the nominal components of these expressions can one register in the text corpus.

The multi-word expressions consisting of a verb and a noun phrase or an adpositional phrase can be classified into four subtypes: 1) opaque idiomatic expressions, 2) transparent idiomatic expressions, 3) support verb constructions, and 4) collocations.

The corpus analysis shows that the nominal components of the opaque idiomatic expressions are frozen in a certain case form and number and they cannot be modified (e.g. *sai aru* ‘he/she understood’). The transparent idioms form a heterogeneous group in this respect: some nominal components of these expressions can be used in non-default number (e.g. *nemad murravad paid* ‘they are racking their brains’ vs. *tema murrab pead* ‘he’s racking his brain’), some nominal components of the transparent idiomatic expressions occur in the cases of the total object in the corpus although the default case of the phraseological object is the partitive (e.g. *sai tuule tiibadesse* ‘he spread his wings’), and some of them can be modified with an attribute (e.g. *klarivad poliitilisi arveid* ‘they are settling some political accounts’).

The nominal components of the support verb constructions show most variation of the studied groups of multi-word expressions. These nominal components can be used in the singular as well as in the plural (e.g. *tegi hüppe* ‘made a jump’ vs. *tegi hüppeid* ‘made some jumps’), they can alternate in the cases of the object (*pidas kõnet* ‘he held a speech’ vs. *pidas kõne*), and they can be modified (e.g. *pidas pika targa kõne* ‘he made a long wise speech’).

The article studies in detail these variations and their motivation.

Keywords: phraseology, morphosyntax, statistics